

Book Reviews • Рецензії

JOHN J. COLLINS *The Dead Sea Scrolls: A Biography*

Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2013. 272 p.

ISBN 978-0-691-14367-5

Полиці дослідників юдейської історії доби Другого Храму поповнилися нещодавно новою книгою від Джона Дж. Коллінза¹, що побачила світ у Принстонському університетському видавництві. Книга «Сувої Мертвого моря: біографія» належить до вельми цікавої серії, котру започаткувало це видавництво, — «Життя видатних релігійних книг». У ній на сьогодні вже вийшли монографії, присвячені біблійним книгам Буття та Йова, китайській «Книзі змін», «Тибетській книзі мертвих», Книзі Мормона, Августиновій «Сповіді» тощо.

Сказати, що манускрипти Мертвого моря заслуговують на місце у світовій скарбниці релігійної думки, — це не сказати нічого. Таке право вони вибороли вже давно — майже одразу ж після відкриття перших із них 1947 р. Завдяки цим знахідкам у Юдейській пустелі й околицях Мертвого моря, опрацьованим і опублікованим, нам сьогодні відомі безцінні джерела для вивчення юдейської історії й насамперед релігії пізнього періоду епохи Другого Храму — тих часів, коли в юдейській спільноті наростали антиримські настрої та виникало християнство. Саме біблійні рукописи, знайдені в кумранських печерах, стали найдав-

¹ Джон Дж. Коллінз — професор біблійної критики й інтерпретації в Єльському університеті. Відомий своїми дослідженнями апокрифічної літератури доби Другого Храму, зокрема рукописів Мертвого моря, а також дослідженнями месіанства й кумрансько-християнських зв'язків. До його попередніх книг належать *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora* (New York: Crossroad, 1983); *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature* (New York: Crossroad, 1984); *Daniel: A Commentary on the Book of Daniel* (Minneapolis: Fortress, 1993); *The Scepter and the Star: The Messiahs of the Dead Sea Scrolls and Other Ancient Literature* (New York: Doubleday, 1995); *Beyond the Qumran Community: The Sectarian Movement of the Dead Sea Scrolls* (Grand Rapids: Eerdmans, 2009); *The Bible after Babel: Historical Criticism in a Postmodern Age* (Grand Rapids: Eerdmans, 2005).

нішими натепер автентичними джерелами, які містять, хоча й уривчасто, давньоєврейський текст сакральних писань, представлений усіма книгами канону, опріч Книги Естер.

З одного боку, може здатися, що написати життєпис манускриптів, тим більше таких важливих (правду кажучи, просто безцінних), — річ приємна й не така вже складна, якщо автор є фахівцем. Однак, занурившись до всієї кумранологічної проблематики, ми побачимо, що це не лише не просто, але й небезпечно!

Після відкриття рукописів галузь, що їх досліджувала, перетворилася на справжній воєнний майданчик, повний баталій і залаштункових інтриг. А ще — схильний породжувати численні міфологеми. Проте хіба на це здатні вчені ченці? Виявилось, що більше ніж. Поки одні науковці скрупульозно складали свої пазли, вивіряли слова, зіставляли тексти й займалися всім тим, чим і мають займатися дослідники текстів, яким випало першими їх читати, — інші дійові особи не могли вдовольнитися мікроісторією. Їхня творча уява спрямувалася на створення грандіозної картини під назвою «Кумран, есеї та їхні рукописи». Картину в результаті було написано чудово, а головне — швидко, вона посіла в галереї помітне місце й заповонила думки численної публіки. На цьому олімпі кумрано-есеїська теорія не поступилась і самим знахідкам, що були названі без перебільшення найважливішим археологічним відкриттям у новітній історії. Оголошена раніше, ніж результати детальних досліджень, вона стала, по суті, найвпливовішою в кумраністиці і однією з великих наукових містифікацій ХХ ст. Щоби приховати тексти від ока інших дослідників, творці кумрано-есеїської теорії впродовж десятиріч (фактично до 1990-х рр.) зберігали монопольний доступ до оригінальних текстів. Незважаючи на це, деякі науковці, тим не менше, й далі формулювали власні гіпотези щодо походження манускриптів та ідентифікації Кумрану, виходячи з тієї чи іншої наявної в них інформації про місце знахідок і рукописи. Поява свіжих гіпотез і народження нових теорій, природно, зумовлювали палкі дискусії — щоправда, як правило, заочні, коли прихильники кумрано-есеїської теорії, приміром, проводили власні конференції, не запрошуючи туди опонентів. Кумраністика показала всім, як науковці вміють воювати одне з одним, красти й оприлюднювати щось на користь «спільної справи», судитися через це, створювати фальшиві електронні скриньки й поширювати неправдиву інформацію від імені опонента, а потім потрапляти за ґрати й заразом на шпальти провідних газет. І це, звичайно, не повний перелік кумранологічного залаштункового репертуару. Саме з цим і пов'язана перша з головних небезпек для того, хто пише біографію сувоїв Мертвого моря. А якщо точніше, то йдеться про вибір стратегії написання. Чого й навіщо бажає автор будь-якої біографії? Що цікавить його найперше, а що — насамкінець? Чи віддасть він перевагу долі самих персонажів, чи вони стануть для нього лише інструментом, щоб висвітлити ширше тло епохи?

Що ми маємо у Дж. Коллінза? Його книга поділена на сім розділів і починається, природно, з історії відкриття сувоїв (с. 1–32). Далі (с. 33–66) автор роз-

повідіає про есеїв як імовірних авторів манускриптів, віддаючи данину «стандартній» теорії щодо їхнього походження, але розглядає цю групу під різними кутами й наводить різні погляди на те, чим вона була й чим не могла бути. Третій розділ (с. 67–95) Дж. Коллінз присвячує Кумрану — місцю, в печерах якого знайшли найбільше рукописів Мертвого моря. Автор згадує (с. 77–86) різні інтерпретації Кумрану: Ролана де Во, подружжя Донсель, Їзгара Гіршфельда, Алана Кроуна й Лени Кансейл, Їцхака Магена та Юваля Пелега, викладаючи, щоправда, точку зору Н. Голба в наступному підрозділі — суто в контексті кумранського цвинтаря.

У четвертому й найбільшому розділі (с. 96–138) йдеться про зв'язок текстів із християнством — надзвичайну поширену тему в кумраністиці: паралелі з новозавітними писаннями, зіставлення постатей Ісуса та Вчителя праведності тощо. Безперечно (й це впливає з наукових інтересів автора), його цікавить тема месіанства в рукописах. У випадку з документом 4Q521 він звертає увагу на те, що образ «месії» нагадує не царя-воїна, а скоріше «месію»-пророка: його дії подібні до дій Іллі чи Єлисея, про яких сказано, що вони мають воскресити людей. Якщо це так, то, на думку Дж. Коллінза, цей кумранський текст проливає світло на діяльність Ісуса, який сам, звичайно, більше нагадує Іллю, ніж відповідає певному образу царя-воїна (с. 117). Якщо остання теза про відповідність образів є досить слушною, то зв'язок між кумранським документом та Ісусом, на нашу думку, зовсім не є вже таким очевидним, як це може здатися читачеві.

Уже в наступному розділі (с. 147–184), котрий за обсягом майже не поступається попередньому, автор акцентує на юдейському характері рукописів, апокаліптичних ідеях і можливому зороастрійському впливові в цьому зв'язку; характеризує кумранські тексти як цінне джерело галахічної, містичної й літургічної думки доби; не оминає увагою, хоч і дуже стисло окреслюючи, місце сувої в дослідженнях єврейських науковців, особливо в перші десятиріччя, коли в кумраністиці майже повністю домінували науковці-християни.

У шостому розділі (с. 185–212) манускрипти розглянуто в їхньому біблійному й біблієзнавчому контекстах. Автор наголошує на значенні біблійних сувоїв з Кумрану — а це більше 200 рукописних одиниць — як «свідка» біблійного тексту. Одночасно біблійні манускрипти з Кумрану демонструють, що у відповідній бібліотеці (чи бібліотеках) були поширені різні версії та джерела біблійного тексту. Одні кумранські сувої містять біблійні книги, що більше передають масоретську традицію, інші відповідають радше традиції Самарянського П'ятикнижжя або Септуагінти, треті можуть узагалі містити текст із небіблійних джерел — приміром, із твору Йосифа Флавія. Все це, звичайно, дуже яскраво свідчить, що в останні сторіччя до нової ери функціонували різні текстуальні традиції. Слушно автор зауважує також, що говорити про Біблію в Кумрані чи в сувоях Мертвого моря — анахронізм, адже процес канонізації біблійних (танахічних) книг міг ще не завершитися повністю навіть у першому сторіччі (с. 196).

Останній, сьомий, розділ книги (с. 213–242) присвячено науковим і доволанауковим баталіям, про які ми вже згадували. Тут і історія Джона Страгнелла, й видання факсиміле рукописів, яке здійснив Роберт Ейзенман, і кілька судових справ, у які були втягнуті дослідники рукописів. Остання з таких справ (с. 233–234) — нещодавній суд над Рафаелем Голбом, сином Нормана Голба, відомого орієталіста й автора однієї з теорій у кумраністиці. Р. Голба звинуватили, що він привласнив чуже ім'я (Лоуренса Шиффмана, іншого знаного кумраніста й опонента Н. Голба) та створив електронну скриньку, з якої розсилав від імені Л. Шиффмана листи, де буцімто той зізнавався у плагіаті.

Друга з небезпек для автора, що пише біографію рукописів Мертвого моря, — не менш методологічно проста. По суті, йдеться про весь фактологічний океан, тисячі й тисячі публікацій із кумранської тематики (з їхнім обсягом у мегацарині *Jewish Studies* може змагатися хіба біблеїстика), а також чимало теорій і концепцій, часом дуже й дуже різних. І перед автором постає серйозне питання: як не втопитись у цьому океані фактажу і як не виявитись втягнутим у море гіпотез і теорій, як не загубити найважливіше.

На нашу думку, Дж. Коллінзу в цілому вдалося м'яко подолати ці небезпеки. Основні теми та проблеми, не оминаючи поглядів різних дослідників і, очевидно, своїх наукових опонентів, він виклав досить стримано, уникнувши при цьому відвертої однобічності. На с. 243–246 він подає додаток із переліком тих персоналій, котрі відіграли особливу роль у відкритті й дослідженні рукописів, а також у дискусіях довкола їхнього походження. До цього переліку потрапили й контроверсійні постаті, причому їхню роль автор від того зовсім не применшив.

Праця Дж. Коллінза написана, вочевидь, не стільки для науковців, скільки для широкого кола читачів, що мають бажання ознайомитися з таким цінним корпусом текстів, як кумранський. Це накладає свій відбиток на книгу, проте чи применшує при цьому її вагу? Здається, що ні. Ця книга, написана цікаво й академічно, беззаперечно, стане в пригоді студентам, котрі вивчають біблеїстику й давню історію, як один із найкращих сучасних путівників по рукописах Мертвого моря.

Віталій Черноіваненко